

ДЕРЖАВА ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Копча Василь Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

Копча Наталія Василівна,
судовий експерт Закарпатського НДЕКЦ

Держава в західній правовій традиції багатьма своїми характеристиками (інструментальними та сутнісними) вирізняється, по-перше, від своїх ретроспективних аналогів (наприклад, держав середньовіччя) і, по-друге, від розуміння і сприйняття держави в інших правових (і культурних) традиціях – наприклад, ісламської. Окрім того, процес глобалізації та інші ознаки XXI століття потребують багато в чому нових підходів до розуміння «держави» як суспільного феномену. Актуальність дослідження цього феномену зберігається, незважаючи на значний доробок з цього питання в радянській та українській правничій науці. У часи СРСР однією з найбільш ґрунтовних була праця В.О. Тененбаума «Держава: система категорій» (1971 р.), однак, як і інші праці цього періоду, її зміст було вибудовано на протиставленні «сутності» соціалістичної та буржуазної держави. З іншого боку, в цій праці автором піднімалися проблеми розуміння держави, які мають значення для сучасних умов її функціонування, зокрема «ефективності держави». [1]

Метою цього аналізу є основні підходи до розуміння держави, її сутнісних ознак та умов її формування.

Держава є однією з ключових категорій правової науки. Такий підхід залишається актуальним і на початку XXI століття, відображаючи місце і роль держави в правовій системі. Поняття «держави» і надалі є актуальним, хоча низка учених відмовляються від нього на користь певного конкретного і дієвого емпіричного наповнення політичних формувань. Незважаючи на дійсно широкі й різноманітні підходи до розуміння держави, тим не менш, має місце консенсус стосовно того, якими є сутнісні елементи держави.

Зберігається високий рівень динаміки державотворчих процесів у сучасному світі. Достатньо зазначити, що на початку XXI століття на земній кулі функціонувало понад 250 територіально-політичних утворень з ознаками держави. Проте не всі вони можуть бути назва-

ні власне «державами». Такі утворення можуть бути класифіковані на декілька груп. Понятійно держава та її критерії будуть проаналізовані нижче, але в даному випадку поняття «незалежної держави» відноситься до «нації, котра політично організована як суверенна держава на певній території» [2;3].

Основні підходи до розуміння сучасної держави. Що є держава в сучасному світі? Сучасна (національна) держава як феномен формується в період після буржуазних (антифеодальних) революцій, йдучи на зміну традиційної держави. Цей період в економічній історії позначають як початок індустріальної епохи.[4].

У спеціальному дослідженні природи національної держави (Блінов А.С.) вона визначається як сформована в індустріальну епоху політична організація суспільства, легітимність якої забезпечується представленням і захистом інтересів, включених до неї індивідів на основі ідей і цінностей соціокультурної, духовної, історичної, мовної, територіальної згуртованості і єдиного рівня економічного розвитку .

Проживаючи в XIX ст. в розвинутих країнах (Німеччині, Сполученому Королівстві), К.Маркс і Ф.Енгельс бачили неприглядну картину тогочасної держави, зокрема значну майнову і соціальну диференціацію (пролетарі – буржуа) та відсутність виборчого права у переважній більшості дорослої частини населення. Слід тому визнати – їх погляди формувалися в тогочасних умовах і раціонально відображали дійсність. Справді, коли виборчим правом були наділені лише заможні верстви населення, демократія виглядала фальшиво, а держава насправді формувалася лише вказаними верствами (класами). Така реальність XIX ст. диктувала формування класичних тез марксизму.

Слід підкреслити, що подібні уявлення були поширеними в Західній Європі і на початку XX століття. Німецький учений А.Менгер у «Новому вченні про державу» (1905 рік) окреслив основні параметри так званих «соціалістичної» та «комуністичних» держав майбутнього. Зокрема, ним планувалося «перенесення майнових прав з окремих осіб на широкі суспільні групи, «рівність засобів споживання в комуністичному суспільстві», «проведення в життя соціалістичної ідеї шляхом постійних реформ», «соціалістична суспільна власність», «ослаблення римського поняття про власність в нашому правопорядку».

Отже, марксистсько-ленінська теорія передбачала, по-перше, визнання того, що держава як суспільний інститут існувала не вічно. Первісний лад, в якому універсальним осередком суспільства був рід, не знав і не міг знати держави. Виникнення та існування останньої пов'язано з поділом суспільства на класи. Держава виникає з потре-

би одного панівного класу тримати в покорі інші, пригноблені класи. По-друге, розкриваючи зміст держави, марксистсько-ленінська теорія підкреслює, що держава складається з особливого розряду людей, які володіють спеціальним апаратом для систематичного застосування примусу і підкорення людей у суспільстві. На думку Ф. Енгельса «держава є нічим іншим, як машиною для придушення одного класу іншим». Пізніше В.Ульянов-Ленін (праця «Держава і революція», 1917 р.) уточнив: «Держава – це машина для підтримання панування одного класу над іншим». В іншому місці він писав, що держава є особливий розряд людей, «які виділяються, щоб управляти іншими і щоби в інтересах, з метою управління систематично, постійно володіти відомим апаратом примусу, апаратом насилля, яким є зараз... збройні загони військ, в'язниці та інші засоби підкорення чужої волі насиллю, – те, що становить сутність держави». По-третє, державі властиві особливі функції, що полягають у тому, щоб управляти суспільством. Держава виступає як знаряддя придушення політичних противників панівного класу. З іншого боку, держава виконує і такі функції, в яких вона виступає як офіційний представник всього суспільства. Врешті, марксизм-ленінізм обґрунтував неминучість повного відмирання держави, що пов'язується з цілковитою ліквідацією класів, з переходом до комуністичного суспільного самоврядування. [5,6].

Макс Вебер не сприймав суті держави в її функціональній спрямованості, тобто зі «змісту діяльності». У 1918 році ним було наголошено, що майже немає таких задач, які би не брав у свої руки політичний союз. Відтак, дати соціологічне визначення сучасної держави можна, в кінцевому рахунку, лише виходячи з специфічно застосованого нею засобу – фізичного насилля. На його думку, державою слід називати таке людське суспільство, яке всередині певної галузі претендує (з успіхом – підкреслював він) на монополію фізичного насилля. Іншими словами, єдиним джерелом «права» на насилля є держава. Макс Вебер також акцентував на тому, що йдеться про такі «відносини панування людей над людьми, які опираються на легітимне (тобто таке, що вважається легітимним) насилля як засіб. Щоби держава існувала, люди, які знаходять під її владою, повинні підкорятися авторитету, на який претендують ті, хто панує.

Як указує Христофор Пірсон (Christopher Pierson), транснаціональні сили загалом та глобалізована ринкова економіка зокрема рішуче обмежили «вільну руку» держави як у внутрішніх, так і в зовнішніх справах. Однак держави залишаються головними гравцями у внутрішній політиці та на міжнародній арені, хоча має місце величезна різни-

ця між державами з точки зору їхньої можливості самостійно діяти на світовій арені. Мова не йде про «занепад держави», скоріше йдеться про зміну її сутності та способу діяльності. Цим же дослідником зазначено, що державою слід вважати політичну організацію, яка здійснює безперервні дії і буде могла претендувати на рівень держави, якщо її адміністративний персонал успішно підтримує претензії на монополію законного використання фізичної сили при виконанні наказу. Христофор Пірсон виокремлює такі ознаки держави: 1) (монопольний) контроль над засобами насилля; 2) територіальний характер; 3) суверенітет; 4) конституційність; 5) верховенство права і неперсоніфікована сила; 6) державна бюрократія; 7) повноваження / легітимність; 8) громадянство; додаткова ознака – оподаткування].

Уявлення про державу як про явище, специфічне для Нового часу, опирається на одне положення, котре поділяється, тим не менш, послідовниками різних шкіл. Як це відображено у працях В.Четвертіна, який окремо досліджував еволюцію поглядів західних учених на сучасну державу, це положення полягає у тому, що держава є явищем сучасної епохи, хоч вона і засвоїла ідеї та інститути античності та середньовіччя. Зокрема, французький вчений П. Бірнбаум дає таке визначення держави: «Держава – це інституційна політико-правова машина, що обслуговується функціонерами, котрі ідентифікуються з своєю роллю, відокремлена від громадянського суспільства, над яким вона намагається здійснити повну опіку, контролюючи його через свої адміністративні органи і через своє власне право, домінуючи в ньому через свою поліцію, приводячи його в рух шляхом економічних інтервенцій, підкоряючи його врешті через оволодіння думками і їх пов'язування з своїми власними цінностями». Разом зі своїм колегою Б. Баді цей учений виділяє такі *елементи* сучасної держави: 1) система інституційованих ролей, яка постійно функціонує; 2) єдиний легітимний тримач, який використовує силу для контролю території, на якій він здійснює свій суверенітет, реалізуючи охоронну владу над територією найбільш віддаленої з провінцій, захищаючи також кордони; 3) політико-адміністративна машина, котра діє через функціонерів, які рекрутуються на безособистій основі за меритократичними критеріями.

Австрійський і американський учений Ганс Кельзен слушно зауважує, що не заідеологізованій науці про державу «не опанувати її сутності інакше, як тільки осягаючи цю соціальну картину як певний лад людської поведінки». Зазвичай, продовжує він, «як державу визначають як таку собі політичну організацію. Але і цим висловлюють тільки ту ідею, що держава – це примусовий порядок. Адже специфічно «по-

літичний» складник цієї організації полягає в примусові, що здійснюється від людини до людини й регулюється цим порядком, – полягає у примусових актах, які встановлюють цей порядок. Це ж саме ті примусові акти, які правовий порядок пов'язує з визначеними ним умовами. Держава як політична організація – це правовий порядок...». Отже, Г. Кельзен визначає державу як «відносно централізований правовий порядок». На його думку, саме цією централізацією й відрізняється державний правовий порядок від первісно-додержавного й наддержавного (чи міждержавного) порядку загального міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Государство: система категорий Тененбаум В.О. Саратов: Издательство Саратов. ун-та, 1971. 212 с.
2. Оборотов Ю. М. Поняття образ держави та його різновиди в умовах глобалізації. Електронний ресурс. Актуальні проблеми держави і права. 2003. Вип. 21. 7-12 с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_2.
3. Оборотов Ю. М. Державна територія та державний простір: співвідношення понять Електронний ресурс /І. В. Долматов// Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 29. 7-11 с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_2.
4. Джураєва О. О. Герменевтичний підхід до визначення поняття сучасної держави Електронний ресурс. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 50. 142-146 с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_50_24.
5. Джураєва О. О. Функція внутрішньої безпеки та охорони правопорядку в сучасній державі Електронний ресурс. Актуальні проблеми держави і права. 2003. Вип. 21. 54-58 с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_12.
6. Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави. Електронний ресурс. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. 140-145 с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_25_33.

¹ Кислюк, О. (2000), Арістотель. Політика. Київ: Основи, 98.